

RYČIO JONAIČIO DAKTARO DISERTACIJA „CIVITAS RUTENICA“ VILNIUJE XIII–XV A.“

2012 m. spalio 25 d. Rytis Jonaitis gynė disertaciją humanitarinių mokslų srities istorijos daktaro laipsniui gauti „Civitas Rutenica“ Vilniuje XIII–XV a.“. Darbo vadovas – prof. habil. dr. Vladas Žulkus, oponentai – doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas) ir prof. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas), gynimo tarybos nariai: dr. Arūnas Dubonis (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. Valdemaras Šimėnas (Lietuvos istorijos institutas), dr. Vykintas Vaitkevičius (Klaipėdos universitetas), prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas), tarybos pirmininkas – prof. dr. Albinas Kuncevičius (Vilniaus universitetas).

Disertacijos gynimo posėdis vyko Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute. Komisijos pirmininkas, kaip numatyta detaliam reglamentuotoje mokslinės disertacijos gynimo tvarkoje ir rituale, supažindino su gynimui pateiktoje byloje esančiais dokumentais. Įdomu, kad R. Jonaitis, prieš 1998 m. įstudamas į Vilniaus universitetą studijuoti archeologijos, baigęs mokyklą net penkerius metus dirbo archeologu techniku Paminklų restauravimo-projektavimo institute. Dabar, kai pagrįstai, o kartais ir gerokai perdėdami dejuojame, kad studentai neturi motyvacijos, tai – retas atvejis, kai stojantysis jau turėjo archeologinio darbo praktikos. Nuo 2004 m. R. Jonaitis, baigęs Vilniaus universiteto magistrantūrą, dirba Lietuvos istorijos institute, nuo 2008 m. – Klaipėdos universiteto ir Lietuvos istorijos instituto doktorantas. Tai – žinomas ir patyręs archeologas profesionalas, tyrinėjęs ne vieną didelį ir svarbų archeologinį paminklą, tarp jų Vilniaus miesto rotušės aikštę ir vieną iš didžiausių viduramžių kapinynų Vilniaus senamiestyje,

publikavęs 13 mokslinių straipsnių. Senosios kartos archeologai mėgdavo kartoti, kad disertacijai medžiagą pageidautina iškasti pačiam – jis tai ir padarė. Anot prof. dr. R. Petrausko, „*Rytis Jonaitis kaip archeologas sulaukė savo sėkmės, sakyčiau, sulaukė didelės sėkmės – puikaus objekto Vilniaus mieste. Gavęs tokią dovaną jis sugebėjo ja deramai pasinaudoti...*“¹.

Teko garbė būti šio darbo gynimo komiteto pirmininku, todėl ne tik labai įdėmiai sekiau pačią gynimo procedūrą, komisijos narių pasisakymus bei diskusiją, bet dar turėjau galimybę gauti ir čia panaudoti šio posėdžio stenogramą. Gynimas – svarbus ne tik disertantui, bet ir mokslo vystymuisi. Komisijos nariai, puikiausi savo srities žinovai, ne tik preciziškai išstudijuoja disertaciją, bet ir išsako labai įdomių pastebėjimų, kurie paprastai nugula į tarnybinius, vėliau sunkiai surandamus protokolus. Kartais, bet ne visuomet, į juos atsižvelgia daktaro disertaciją apgynęs mokslininkas, kai jos pagrindu parengiama monografija. Disertacija eiliniam skaitytojui irgi sunkokai pasiekiami, nes išleidžiama labai mažu tiražu. Šios disertacijos tiražas – 15 egzempliorių.

Komisijos narius ir susirinkusius klausytojus supažindinus su pateiktais dokumentais žodis suteiktas pačiam disertantui. Pakartosiu tik svarbiausius šio solidaus, gynimo metu dar ir skaidrėmis iliustruoto darbo teiginius. Pasirinktas toks pavadinimas, nes toks yra pirmasis ir vienintelis „rusėnų miesto“ paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. Vygando Marburgiečio kronikoje, aprašant 1383 metus, minima, kad buvo užpultas „*rusėnų miestas*“. Lotyniškam „*Civitas Rutenica*“ paminėjimui naudotas lietuviškas atitikmuo – „Rusėnų miestas“, kuris jau plačiai paplitęs šiuolaikinėje lietuviškojoje historiografijoje. Pagonių, stačiatikių ir katalikų bendruomenių sugyvenimas davė postūmį iškilti Vilniui kaip miestui ir sostinei.

¹ Tiesioginių citatų kalba netaisyta (redakcijos pastaba).

Disertacijos tikslas – „suprasti „Civitas Rutenica“ atsiradimo Vilniuje priežastis; parodyti jo augimą; įvairiais aspektais aptarti jo integraciją į bendrą miesto struktūrą“. Išsikelti 6 uždaviniai: „kritiškai įvertinti istoriografijos teiginius apie „Civitas Rutenica“; sudaryti ir susisteminti „Civitas Rutenica“ tyrimo duomenų bazę; išanalizuoti „Civitas Rutenica“ atsiradimo Vilniuje aplinkybes bei jo raidą XIII–XV a.; nustatyti „Civitas Rutenica“ vaidmenį Vilniaus urbanistinėje erdvėje, ypatingą dėmesį skiriant cerkvių lokalizacijai; atlikti nuodugnią kapinyno Bokšto g. 6 analizę ir jo pavyzdžiu išanalizuoti Vilniaus „Civitas Rutenica“ bendruomenę; nusakyti „Civitas Rutenica“, kaip unikalaus darinio, vietą Vilniaus ir LDK istorijoje. Atitinkamai pagrįsti ir ginti 6 disertacijos teiginiai: „stačiatikiai Vilniuje apsigyveno Traidenio valdymo laikotarpiu; stačiatikiai pirmieji įsikūrė dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje kaip atskira bendruomenė, susiklosčius objektyviems istoriniams procesams; „Civitas Rutenica“ buvo atvira bendruomenė, gyvenusi neįtvirtintoje teritorijoje, kurios plėtra galėjo būti reglamentuojama; cerkvių lokalizacija atspindi „Civitas Rutenica“ plėtrą ir žymi Rusėnų miesto užimamą teritoriją; kapinynas Bokšto g. 6 reprezentuoja eilinių „Civitas Rutenica“ gyventojų (apskritai to meto Vilniaus miestiečių) laidoseną bei atspindi jame gyvenusių bendruomenę sociokultūrinio aspektu; „Civitas Rutenica“ buvo vienas iš trijų kertinių akmenų, ant kurių Vilnius išaugo kaip miestas“.

Disertaciją sudaro 78 puslapiai teksto, 104 šaltinių ir 174 literatūros pozicijos, 38 priedai – iš viso tai 126-ių puslapių leidinys. Atskirai publikuota ir 48-ių puslapių santrauka anglų kalba. Anot oponento dr. G. Zabelos, „disertacija parengta daugmaž klasikiniu principu: istoriografija, istoriniai, geotopografiniai bei archeologiniai duomenys apie Rusėnų Vilnių, ir viso to pagrindu daromos išvados“.

R. Jonaitis susirinkusiesiems trumpai pristatė disertaciją. Tiriamos temos istoriografija – negausi, ji suskirstyta į lenkiškąją, rusiškąją ir lietuviškąją, nes kiekvienos valstybės tyrėjai savaip interpretuoja rusėniškąją Vilniaus dalį. Archeologinė tyrimų duomenų bazė – 224 ataskaitos, ikonografija – 10 planų

bei panoramų, realiai jų panaudota tik 4. Reikšmingas 1672 m. schematiškas stačiatikių metropolijos juridikos planas, kuriame fragmentiškai sužymėta visų cerkvių lokalizacija, šios juridikos užimamos ribos. Kita darbo dalis – „Istorinis kontekstas“ pradedama skyriumi „Lietuva iki Mindaugo“, toliau aptariama situacija nuo Mindaugo mirties iki Traidenio ir galiausiai „Traidenio iškilimas ir Kernavė“. Darbui svarbesnis pastarasis skyrelis, nes jame iškeliamas leičių vaidmuo, kurie, būdami „...kunigaikščio žmonės, kuria kiemus, o kiemai kuria miestus [...] Kernavės iškilimas sutampa ir pirmieji stačiatikiai irgi sutampa su Traidenio valdymu, kuomet Pajautos slėnyje įkuriami pavaldūs kunigaikščiui stačiatikių pirkliai ir amatininkai“. Tolesnėje dalyje aptariamas Vilnius, kuris išaugo kaip Traidenio kiemas, kuomet „...jo pakviesti šiaurinėje papėdėje apsigyveno pirmieji stačiatikiai – veikiausiai kariai“. Tai – dar ne „Civitas Rutenica“. Tarp to meto Kernavės ir Vilniaus daug panašumų, bet daug ir skirtumų. „Panašios gynybinės sistemos, drėgnuose slėniuose įkuriamos gyvenvietės, beveik vienodu atstumu nuo pilies nutolę griautiniai kapinynai. Skirtumai tai, kad Kernavė domenas, didesnė svarba ir užimamas plotas, Kernavėje ekonominis, Vilniuje karinis potencialas“. Po Traidenio mirties nauja valdovų dinastija – Gediminaičiai – Vytenis ir Gediminas suteikia prioritetą Vilniui kaip sostinei, kurioje stačiatikiai jau turėjo savo atskirą gyvenamąją teritoriją. „Civitas Rutenica“ raidą padeda atskleisti Vilniaus senamiesčio pirminio reljefo rekonstrukcija (jos autorė – Oksana Valionienė). „Civitas Rutenica“ „aukso amžius“ – Algirdo laikai. XV a. pradžioje Vilniuje, „Civitas Rutenica“ teritorijoje, buvo 12 cerkvių ir 2 cerkvės už jos ribų.

Archeologinė disertacijos dalis skirta tyrinėtam kapinynui Bokšto g. 6 teritorijoje, kuris užėmė centrinę „Civitas Rutenica“ vietą. 2005–2012 m. ištirta apie 90% šio kapinyno teritorijos (iš viso jis užima 2473 m² plotą), rasta 500 griautinių kapų, nustatytos apytikslės šio kapinyno ribos. Kapai atspindi stačiatikiškąją laidosenos tradiciją, susipynusią su vietiniais laidosenos savitumais. Visi kapai – griautiniai, mirusieji laidoti aukštiekninki, karstuose ar karstus

imituojančiose medinėse konstrukcijose, įkastose kapo duobėje. Palaidojimų orientacija – maždaug V–R kryptimi. Tik 42 kapai (8%) buvo su įkapėmis. Kapinyno datavimas, paremtas įkapių tipologiniu datavimu ir AMS datomis, gautomis Poznanės laboratorijoje, yra 1220–1389 m. (išskyrus vieną kapą, datuotą XVI a.). Taigi kapinyne laidota nuo XIII a. iki XV a. pradžios. Beveik pusės mirusiųjų amžius tesiekė 18 m. Kapuose su įkapėmis didžiausią jų dalį sudarė įvairių tipų žiedai, apgalviai, antsmilkiniai, auskarai, kaklo vėriniai. Dalis papuošalų būdingi slavams (daugiakaroliai ir trikaroliai antsmilkiniai), dalis – vietinės kilmės (žiedai su tuščiavidurėmis dėžutėmis ir stiklo akutėmis). Pagal radinių kompleksą kapinynas Bokšto g. turi daugiau bendrų bruožų su slavais negu su jotvingiais. Tačiau aptikti papuošalai labiau sietini su to meto miestiečių mada, o ne su etnine ar konfesine priklausomybe. Surastos įkapės labai artimos Kernavės, Kriveikiškio kapinyno įkapėms. Daugiausia papuošalų – moterų kapuose.

Paskutiniajame disertacijos skyriuje kalbama apie „Stačiatikiškąją christianizaciją“. Christianizacija suprantama ne kaip laikotarpis nuo 1387 m., bet kaip procesas, vykęs dar iki oficialaus Lietuvos krikšto. Tai patvirtina archeologijos duomenys, nes etninės Lietuvos centruose Kernavės ir Vilniaus kapinyuose (Kriveikiškio ir Bokšto g.) aptikta įkapių su krikščioniškais simboliais, kurie datuojami nuo XIII a. 2-osios pusės. Taigi, anot R. Jonaičio, šie nauji duomenys leidžia nukelti stačiatikių atsiradimą Vilniuje į Traidenio valdymo laikotarpį. Jų atvykimas siejamas su valdovo kiemo fenomenu, kuomet Traidenio valdymo laikotarpiu etninės Lietuvos teritorijoje buvo du tokie centrai – Kernavė ir Vilnius. Jie vienalaikiai, čia atsekamas stačiatikybės elementas, tačiau atsiradimo priežastys skiriasi iš esmės. Kernavė – Traidenio domenas, ten koncentravosi ekonominis ir prekybinis potencialas, o Vilniuje – karinis. Valdant Traideniui Vilnius kaip miestas dar tik kūrėsi, ir pirmieji stačiatikiai atskiro teritorinio vieneto dabartinio Vilniaus senamiesčio teritorijoje nesudarė. „Civitas Rutenica“ pradėjo formuotis tik Vytenio ir Gedimino valdymo laikotarpiu, t.y.

XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje. Skirtingai nei Traidenio valdymo laikotarpiu, šios bendruomenės pagrindą sudarė paprasti miestiečiai, pirkliai, amatininkai, dvasininkai. Augant Vilniui Lietuvos didieji kunigaikščiai suprato ir skatino atvykėlių krikščionių teikiamą naudą. Stačiatikiams Vilnius turėjo būti patrauklus saugumo, ekonominiu bei prekybiniu aspektais. Jie įsikūrė patogioje gyventi vietoje, o tam įtakos turėjo šios teritorijos topografinė padėtis: aukšti gruntiniai vandenys, patogus susisiekimas su valdovo pilimi, šalia ankstyvosios turgavietės susiformavusi tarptautinių krypčių kelių sankryža. Ankstyvajame plėtros etape „Civitas Rutenica“ teritorijos užimamas plotas buvo apie 3 ha, o XV a. pradžioje – iki 15 ha. Geriausiai šią teritoriją žymi buvusių ir esamų cerkvių vietos. Teigiama, kad Bokšto g. 6 palaidoti krikščionys stačiatikiai galėjo būti ne tik atvykėliai, bet ir šį tikėjimą priėmę vietiniai vilniečiai.

Pristačius disertaciją žodis suteiktas disertanto moksliniam vadovui prof. habil. dr. V. Žulkui, kuris pasidžiaugė, kad R. Jonaitis buvo geras doktorantas dar ir ta prasme, kad su juo galėjai diskutuoti, galėjai bendrauti ir darbe, išvadose, o ir diskusijose vadovas rado daug naujo sau pačiam. Be to, tai vienas iš nedaugelio Lietuvos archeologijos darbų, pagrįstų gausiais tarpdisciplininiais tyrimais, todėl dėl išvadų vertės, archeologinės medžiagos interpretacijos nekyla abejonių.

Po disertanto mokslinio vadovo žodis suteiktas oponentui archeologui doc. dr. G. Zabielai. Jo manymu, „...pagal disertacijos tekstą gaunasi, kad už jos pagrindą imami istoriniai duomenys, o naujausių archeologinių tyrimų iš Bokšto gatvės kapinyno rezultatai lieka tarsi tik juos patvirtinantys ar įrodantys“. Disertacijos istorinė dalis surašyta remiantis įvairaus laikotarpio Lietuvos istorijomis, o ne šaltiniais ir specialiu tyrimu darbais, labiau atpasakojamojo pobūdžio. Stiprioji disertacijos ir labai svarbi argumentų dalis – archeologiniai tyrimai. Rusėnų Vilniaus egzistavimo argumentacija turėtų būti ten stovėjusių stačiatikių cerkvių buvimo įrodymas, bet dabar ten esančios cerkvės yra vėlyvos. Taigi kalbant

apie viduramžių laikotarpį itin svarbi tampa jų realaus buvimo tuo metu argumentacija, paremta ne imperinės Rusijos laikų politiniais-ideologiniais darbais, bet nepaneigiamais, visų pirma archeologiniais, duomenimis. Tačiau, kaip matyti iš disertacijos teksto, archeologinių tyrimų metu šių cerkvių, kurių Vilniuje aptariamuoju laikotarpiu disertantas suskaičiuoja net 14, liekanų nerasta, todėl archeologinė argumentacija slenka į šių cerkvių aplinką – jas supusias kapines. Įvairių pastarųjų liekanų rasta 5-iose vietose (Bokšto, Latako, Literatų, Aušros Vartų ir Stiklių gatvėse). Disertacijoje daugiausia nagrinėjama pagrindinės iš jų – Bokšto gatvės kapų – tyrimų medžiaga. Nors ten rasta net 500 griautinių kapų, tik 42 arba tik 8% kapų turėjo įkapes. Tai labai apsunkino kapų interpretavimą bei datavimą, nes žmogaus griaučiai neturi patikimų chronologinių, etninių ar konfesinių indikatorių. Dėl šios priežasties 27-ių kapų kaulų buvo atliktas radiokarboninis datavimas, kurio duomenys greta tipologinio įkapių datavimo tapo pagrindu kapinyno chronologijai nustatyti. Dešimčia atvejų radiokarbono būdu datuoti kapai su įkapėmis, tai, matyt, turėjo patikslinti šių įkapių chronologiją. Vis dėlto, oponento manymu, visuminiai šio kapinyno kapų analizės rezultatai (kapų orientacija, biologiniai mirusiųjų duomenys, laidosenos ypatumai, įkapės ir kt.) neleidžia vienareikšmiškai šių požymių išskirti kaip rusėniškų. Viskas lieka daugiau tikimybių ar galimybių lygmenyje, galutines išvadas paremiant jau ne archeologiniais duomenimis. Doc dr. G. Zabiela gana detaliai priekaištavo ir dėl įvairių kitų, mano nuomone, labiau stiliaus ir dėstymo netikslumų disertacijoje, pabrėžė, kad jam liko neaiški radiokarboninių duomenų perskaičiavimo metodika.

Disertacijos oponentas – viduramžių istorikas prof. dr. Rimvydas Petrauskas labiau akcentavo istorinę disertacijos dalį. Pateiksiu, mano manymu, svarbesnius šio oponento teiginius ir kritinius pastebėjimus. Pastarojo meto bendromis istorikų ir archeologų pastangomis „...pamažu tikrai ryškėja pakankamai sudėtingas Vilniaus miesto tapimo vaizdas, kuriame svarbūs atskaitos taškai buvo valdovų

iš Gediminaičių dinastijos rezidentinio miesto įsteigimas (bent jau nuo Gedimino laikų – pagrindinio miesto/pilies statusas) ir savivaldos teisių suteikimas Magdeburgo privilegijos pavidalu 1387 m. Detaliau šis procesas dar nėra išnagrinėtas, o ypač tų miesto dalių, kurios siejamos su katalikų (vokiečių) ir stačiatikių (rusėnų) apgyvendinimu. Jau kuris laikas iškelta hipotezė apie miesto atsiradimą iš trijų pagrindinių dalių (lietuviškosios, rusėniškosios ir vokiškosios), tačiau šio suaugimo eiga ir chronologija nėra iki galo aiški. Istoriniuose šaltiniuose apie šį procesą tik šiek tiek užsimenama, todėl archeologiniai tyrimai turbūt yra vienintelė galimybė pasiekti tam tikros pažinimo pažangos šioje srityje“. Dėl istoriografinės dalies prof. dr. Rimvydas Petrauskas iš esmės šiame tyrime pritarė jos grupavimui pagal autorių tautybę, nes ilgą laiką kiekvienos šalies istorikai „pritempinėjo“ medžiagą į savo pusę, tačiau tai ne visuomet tinka lenkiškajai istoriografijai, o ypač M. Łowmiańskos ar J. Ochmańskio tyrimams, kurių „...niekaip negalima būtų priskirti kokiai nors „nacionalistinei“ ar „katalikiškai“ kryptčiai“. Oponentas taip pat pasigedo ikonografinių šaltinių – ankstyviausių Vilniaus miesto planų kritinės analizės, ypač pagrindimo, kiek ir kodėl šie vėlyvi šaltiniai apskritai gali būti naudojami tyrinėjant XIV–XV a. Vilniaus miesto situaciją. Pastebėta, kad disertacijoje „...itin išeksponuojamas Traidenio valdymas (1.1 ir 1.2 skyriai), galbūt šiek tiek paveiktas vieno tarybos nario tyrimų“. Disertacijos stiprioji pusė – jos archeologinė dalis ir ten pagrindžiami teiginiai visiškai įtikina, kad „Civitas Rutenica“ kaip savarankiškas darinys pradėjo formuotis valdant Gediminaičiams – Vyteniui ir Gediminui, kad stačiatikiai kūrėsi iš esmės naujoje, bet gyventi patogioje vietoje, ir kt. Tačiau istoriko „...neįtikina teiginys, kad XIII a. pabaigoje Kernavė buvo valstybinis, politinis ir karinis šalies centras, nes tai prieštarauja visam tam, ką mes žinome apie ankstyvųjų monarchijų struktūrą ir vidinę valdymo organizaciją. Tokiose monarchijose nebūdavo vieno išskirtinio centro („sostinės“), todėl vienintelis Kernavės paminėjimas šaltiniuose Traidenio laikais yra veikiau atsitiktinis ir neįrodo Kernavės, šio miesto, šios pilies

kaip pagrindinio politinio šalies centro statuso. Taip pat neįrodyta lieka tezė, kad valdant šiam valdovui ir prasidėjo stačiatikių migracija į „tikrąją“ Lietuvą (įskaitant Vilnių)“. Trūksta tikslaus archeologinės medžiagos datavimo. Kariauna taip pat visais laikais buvo įvairių tautybių, be to, duomenų, kad tarp Lietuvos kariaunos vadų būta stačiatikių, yra iš kur kas ankstesnių laikų, „...todėl nėra reikalo spekuliatyviai aiškinti, kad šalia Vilniaus pilies galėjo apsigyventi tariaimai iš Rusios būtent Traidenio pasikviesti kariauninkai. Kada rusėnai pradėjo kurtis Lietuvos miestuose, sudėtinga, o gal ir apskritai neįmanoma tiksliau datuoti“. Prof. dr. R. Petrauskas kritikavo ir, jo manymu, silpniausių disertacijos dalį apie „masinę cerkvių Vilniuje statybą“ Algirdo laikais (p.39, priedas 15 ir kt.). Tai – neįrodyta. Disertacijoje nekritiškai pasinaudota XIX a. pasakojimais arba legendomis apie 12 cerkvių Vilniuje, kurių buvimas paremtas 1672 m. Vilniaus planu. Anot oponento, „...jeigu autorius galvoja, kad 14, aš mielai nubraukčiau pirmąjį skaičių, ir gautume maždaug panašų skaičių, koks cerkvių skaičius galėjo aptarnauti tuos dar ne taip gausius to meto stačiatikius Vilniuje“. Nėra istorinių šaltinių, patvirtinančių stačiatikių maldos namų ar stačiatikių didikų gausą Vilniuje iki XV a. pabaigos. Taip pat, anot prof. dr. R. Petrausko, „...disertantas pernelyg drąsiai kalba apie stačiatikišką christianizaciją Lietuvoje (sk. 8). Surinkta medžiaga, tikrai įdomi ir naudinga, leidžia kalbėti, ir tai su išlygomis, nes jos visada reikalingos tokiame darbe, apie stačiatikių tikėjimo poveikį Vilniaus miestiečiams. Tuo tarpu visuomenės elitas (diduomenė), priešingai nei teigia disertantas, iki pat XIV a. pabaigos liko pagoniška. Stačiatikybę priimdavo tik ta kunigaikščių dalis, kuri išvykdavo valdyti į Rusios žemes, taigi toli nuo Vilniaus, ir ten turėjo prisitaikyti prie vietos socialinių ir kultūrinių sąlygų“.

Be abejo, ginant disertaciją svarbūs ir komisijos narių pastebėjimai. Tokią diskusiją pradėjęs istorikas dr. Artūras Dubonis pabrėžė disertacijos temos aktualumą, akcentavo, kad ji tiesiogiai susijusi su naujausiais archeologiniais ankstyvųjų, ikimagdeburginių, Lietuvos miestų tyrimais ir su išskirtinai

reikšmingais archeologiniais atradimais Kernavėje bei Vilniuje. Šia prasme netgi pasirinkta tyrinėjamos temos pabaiga XV a. nėra įtikinama, nes ji pagrįsta tik archeologiniais duomenimis, kada buvo apleistos ir užstatytos šios miesto kapinės. Stačiatikiai seniausioje savo gyvenamoje miesto dalyje kūrėsi ir vėliau, niekas jų iš ten neiškėlė. Dr. A. Dubonio manymu, „...dvi pagrindinės disertacijos tyrimo dalys savo moksline verte labai nevienodos. Nuo stiprios, įtaigios archeologinės toli atsilieka istorinė“. Tai turėtų būti patobulinta disertacijos pagrindu rengiamoje mokslinėje monografijoje.

Komisijos narys doc. dr. Valdemaras Šimėnas pastebėjo, kad istoriografinėje dalyje nepelnytai liko neaptarti menotyrininkų, architektų, kultūrologų ir kalbininkų darbai, nepaminėti visi darbai apie Kernavės, Kriveikiškio kapinyno etninę interpretaciją.

Dr. Vykintas Vaitkevičius mano, kad „Rytis Jonaitis atstovauja Vilniaus miesto tyrėjų archeologų grupei, kuri tūkstantmečių sandūroje Lietuvos istorijos institute rinko, tikrino tai, kas apie Vilniaus pradžių iki tol buvo pasakyta ir parašyta, ieškojo naujų duomenų, svarbiausia – būdo, kaip juos suprasti, apibendrinti. Ši Vilniaus tyrėjų grupė, nedrįstu sakyti mokykla, dirba aplinkos archeologijos kryptimi (angl. *environmental archaeology*), jų dėka šiandien daug žinome apie pirminį žemės paviršių, dirvožemį, kur kūrėsi Vilnius, apie jo upių vagas, geriamo vandens išteklius, kelių tinklą, aikštes, ankstyvųjų pastatų aplinką ir jos kaitą. Tačiau to nepakanka visapusiškam Rusėnų miesto tyrimui“. Anot dr. V. Vaitkevičiaus, aptariama disertacija yra naujas ir originalus, deja, ne teorinis, ne visuomet platus, gilus ir tikslus kūrinys. „Tiriant miestą ne tik kaip urbanistinį, bet ir kaip socialinį, kultūrinį, politinį bei konfesinį reiškinį, neįmanoma tai padaryti be teorinės prieigos. Darbe labiausiai trūksta Rusėnų miesto gyventojų, stačiatikių bendruomenės tapatybės apibrėžimo. Teorinės prieigos reikalauja ir laidojimo vieta Bokšto gatvėje, mirusieji, kapai, įkapės ir kiti radiniai. Kapinynų archeologija (angl. *burial archaeology*) siūlo ne vieną būdą, kaip tirti kapinyno planigrafiją, bendruomenę ir individus, socialinius santykius, galų gale pomirtinio

mirusiųjų pasaulio vaizdinius ir pačią religiją. Disertacijai to trūksta. Teorinė prieiga taip pat būtina norint, kad tai, kas surasta, matoma ir apčiuopiama, taptų etninių tyrinėjimų pagrindu“.

Prof. dr. Rimantas Jankauskas pabrėžė, kad „...tokio didelio (500 kapų) kapinyno tyrimai ir jų duomenų įtraukimas į mokslinę apyvartą pastaraisiais metais jau patys savaime yra išskirtinis įvykis“ ir, jo manymu, „...vertingiausia dalis – pateikiamos radiokarbono datos. Toks gausus radiokarbono datų skaičius iš šio laikotarpio – rimtas lūžis Lietuvos viduramžių archeologijoje“.

Baigdamas komisijos narių pasisakymus akcentavau, kad pastarųjų metų Kernavės ir Vilniaus tyrimai žymiai pagyvino diskusiją tiek apie Lietuvos seniausiųjų miestų pradžią, tiek apie to meto jų gyventojus. Manau, kad R. Jonaičiui disertacijoje pavyko įrodyti, kad stačiatikiai Vilniuje apsigyveno Traidenio valdymo laikotarpiu. Radiokarboninės datos tai akivaizdžiai patvirtina. Man tik užkliuvo, kad cituojant Traidenio valdymo meto medinio užstatymo datas, kurias dabar itin dažnai cituoja archeologai ir istorikai, „pamirštama“, jog archeologas Gintautas Striška, atlikęs tyrimus ir publikavęs šią medžiagą, rašė, jog „Tyrimų vietoje šiaurinė Pilies kalno papėdė ankstyviausiai apgyvendinta nuo 1259 m., taip datuojamas stulpinės konstrukcijos pastatėlis, statytas ant įžemio. Greičiausiai kartu kurį laiką stovėjo ir šiauriau jo rastas rentinis pastatas, kuris datuojamas 1271 m. Medinio užstatymo horizontai datuoti iki 1321 m. Gali būti, kad statant Arsenalo pietinį korpusą sunaikinti ir keli vėlesni medinio užstatymo horizontai“ (Striška 2007, p.179). Taigi tyrinėjant keltuvo aikštelės vietą, t.y. ištyrus visos Gedimino kalno Š papėdės tik 140 m² plotą, rastos ir Mindaugo valdymo laikais datuojamo medinio užstatymo liekanos. Susidaro įspūdis, kad ši data nepatogi tiems, kas neigia ir, mano nuomone, pakankamai argumentuotai, dabartinės Katedros seniausiųjų mūrų priskyrimą Mindaugo laikų Katedrai. Vilniuje rasto ankstyviausio medinio pastato, pastatyto ant įžemio, dendrochronologinė data – 1259 m. – visiškai nereiškia, kad Mindaugo sostinė

ir Katedra buvo Vilniuje. Vilniaus plėtra gali būti siejama su Traideniu, kuris stiprino nedidelius valdovo kiemus, sutelkė aplink gyvenusius lietuvius, pradėjo steigti vokišką ir rusėnišką koloniją. Traidenis neturėjo palikuonių ir po jo buvę kiti valdovai galutinai pasirinko Vilnių. Čia dar verta pridėti ir seniausias dendrochronologines Žemutinės pilies mūro pamatų datas – 1326–1327 m. Manau, kad svarbūs darbo teiginiai, jog „Civitas Rutenica“ buvo neįtvirtinta miesto dalis, nes iki šiol reikėjo vadovautis dr. Lino Girlevičiaus disertacijos teiginiais, kad „Rusėnų miesto įtvirtintoji dalis XIV a. galėjo būti fortifikuota medine gynybine siena, kurios trasoje būta mūrinių pastatų“ (Girlevičius 2009, p.39). Man pasirodė logiška ir miesto augimo kryptis bei teritorijos ribas sieti su kulto pastatų išsidėstymu, nes būtent jų atsiradimas ir topografinė vieta visuose Europos viduramžių miestuose „...buvo tarsi viduramžių miesto veidrodis, atspindintis ir visuomenę, kuriai jie tarnavo, [...] ir miesto augimo kryptis“ (Schofield, Vince 1994, p.145). R. Jonaičio disertacijos teiginys, kad Kernavės, Kriveikiškio kapinynas priklausė stačiatikiams pirkliais ir amatininkams, gyvenusiems Pajautos slėnyje, mano kolegoms dr. Aleksiejui Luchtanui ir Kriveikiškio kapinyną tyrinėjusiam dr. Gintautui Vėliui nėra priimtinas, o ir visiškai nauja Kernavės muziejaus ekspozicija pasakoja kitaip. Dr. G. Vėlius tebesilaiko nuomonės, kad „...įvardinti, kokį viduramžių Kernavės bendruomenės procentą sudarė svetimšaliai, neturima jokių, net teorinių galimybių. Skirtingos etniškai kilmės Kernavės bendruomenės nariai atskiro vieneto organizaciniu atžvilgiu, kaip rusiškoji miesto dalis Vilniuje, nesudarė. Čia nebuvo pagrindinio elemento, vienijančio tų laikų slavų bendruomenę – cerkvės“ (Vėlius 2005, p.90). Tad kas tuomet buvo palaidoti turtinguose, su panašiomis įkapėmis kapuose Verkiuose?

R. Jonaitis disertacijos gynimo metu atsakė į kolegų išsakytas pastabas ir pasiūlymus. Dalis jų gali būti dar tikslinamos leidžiant disertacijos pagrindu parengtą monografiją ir tęsiant tolesnę mokslinę veiklą. Pakartosiu tik kai kuriuos jo atsakymus, kurie, mano nuomone, kiek praplečia ir paaiškina

disertacijos teiginius. R. Jonaitis, atsakydamas oponentams, dar kartą pabrėžė, kad vis dėlto didžioji dalis cerkvių šioje miesto dalyje turėjo būti pastatytos iki Lietuvos krikšto. Gal jos buvo tik nedidelių koplyčių dydžio, labai mažos, medinės, todėl jų pėdsakus galėjo sunaikinti vėlesni pastatai. Taip pat lyg ir nėra rimto pagrindo netikėti 1672 m. planu bei rusų istorikais, kurie rėmėsi 1619 m. cerkvių vizitacijos aktais. Dėl „Civitas Rutenica“ pabaigos disertantas sutiko, kad, be abejo, darbe pasirinkta data yra sąlyginė. XV a. pradžioje pradėtos užstatinėti stačiatikių kapinės. Kapinyno konfesinę priklausomybę patvirtina nedegintų mirusiųjų palaikai, jų orientacija galva į V, AMS datos, įkapės – daugiakaroliai antsmilkiniai, kurie yra slaviškos kilmės. Didžioji dalis rastų įkapių vis dar restauruojamos, todėl ateityje jų analizė bus kur kas išsamesnė ir platesnė.

Po diskusijų komisijos nariai nutarė suteikti Ryčiui Jonaičiui humanitarinių mokslų, istorijos mokslų daktaro laipsnį. Taigi nors ši disertacija pradeda sakiniu, kad „...„Civitas Rutenica“ kaip atskira Vilniaus miesto dalis didesnio istorikų bei archeologų dėmesio iki šiol nesulaukė“, dabar jis netinka tiek kalbant apie publikacijas šia tema, tiek ir apie archeologinius tyrimus. Ryčio Jonaičio vadovaujami archeo-

loginiai tyrimai šioje miesto dalyje, kaip ir ankstesni archeologo Gedimino Gendrėno tyrimai Latako g., kitų kolegų darbai, pildo šią spragą. Disertacija – svarbi, ji bus cituojama, o pristatoma „Civitas Rutenica“ kapinyno medžiaga yra ir bus lyginama ne tik su vienalaikiais Kernavės, Kriveikiškio kapinyno ir kitais panašiais palaidojimais, bus bandoma įvairiai interpretuoti. Šioje diskusijoje, o ypač Vilniaus miesto raidos tyrimuose, neabejotinai bus panaudojamas dr. Ryčio Jonaičio mokslinis įdirbis.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Girlevičius, L., 2009. *Gynybiniai įrenginiai XIV–XVIII a. Vilniuje* (daktaro disertacija). Vilniaus universitetas.

Schofield, J., Vince, A., 1994. *Medieval Towns*. London: Leicester University Press.

Striška, G., 2007. Pilies kalno šiaurinės papėdės užstatymo raida pagal archeologinių tyrimų duomenis. In: *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XV a. pradžioje. 2005–2006 m. tyrimai*. Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 159–181.

Vėlius, G., 2005. *Kernavės miesto bendruomenė XIII–XIV amžiuje*. Vilniaus universiteto leidykla.

Albinas KUNCEVIČIUS